

Ráduly János

PETŐFI SÁNDOR UTOLSÓ HÉT NAPJA

Petőfi-dokumentumok

Erdélyi Gondolat

Ráduly János

**Petőfi Sándor
utolsó hét napja**

A borítón
Hegedüs László: *Petőfi Sándor halála*
című festményének a reпрója

Ráduly János

Petőfi Sándor utolsó hét napja

Petőfi-dokumentumok

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
Székelyudvarhely 2010

AZ ERDÉLYI GONDOLAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

BEKE SÁNDOR (igazgató)
BRAUCH MAGDA
CSEKE GÁBOR
CSEKE PÉTER
CSIRE GABRIELLA
FODOR SÁNDOR
GÁBOR DÉNES
JANCSIK PÁL
NAGY PÁL
P. BUZOGÁNY ÁRPÁD
PÉNTEK JÁNOS

© Ráduly János, 2010
© Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 2010

A borítót
Beke Sándor-Olivér
tervezte

ISBN 978-606-534-013-8

ELŐHANG

2009. március 6-án a Maros megyei Kibédén olyan mondává nemesült visszaemlékezést vettünk hangszalagra, amely az 1849. július 31-i segesvári-fehéregyházi csatáról szól. Az adatközlő a 77 éves Orbán Zoltán. A szövegben szó esik Petőfi Sándorról, utolsó útjáról, elestéről, valamint a csata „lefolysáról”. Léven Petőfi halálának 160. évfordulója, eldöntöttük, hogy a szöveget mindenképpen közkinccsé tesszük. Ez készített arra, hogy ezúttal szélesebb ívben, azaz részletesebben taglaljuk nemzeti költőnk életének utolsó hét napját, említve — nyilván — Bem apó forradalmi „ténykedéseit” a fegyverletételig. Mindezekhez a szakirodalom alaposabb megismerésére volt szükségünk. Az *Irodalom* című zárófejezetünkben utalunk a felhasznált szakirodalomra.

A legalapvetőbb forrásanyagunk Dávid Gyula — Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben* (Bukarest, 1972) című monumentális munkája volt/maradt. Ebből idéztünk néhány olyan szövegrészt is, amelyeket annak idején Barabás Endre, Egressy Gábor, idős Gyalokay Lajos, Kővári László, dr. Lengyel József hozott nyilvánosságra. A szerzőpáros által nyelvileg is egységesített, a mai helyesírási normákhoz igazított szövegváltozatokat „adjuk”.

Arra törekedtünk, hogy válogatásunk során lehetőleg a „leghűbb” vallomásrészleteket népszerűsítsük. Egyik legfőbb „ismervünk” tehát a bizonyosságok taglalása. Mellőztünk — a lehetőségekhez mérten —

minden kétesnek nyilvánítható véleményt: vannak, jelentek meg mesékké szelídült „elbeszélések” is, amelyek minden tudományos alapot nélkülöznek.

Miért épp Petőfi utolsó hét napjának eseményeit beszéljük el? Azért, mert a költő 1849. július 25-én csatlakozott ismét Bem apó hadseregéhez, s a tábori vezérkar közvetlen közelségében töltötte napjait, haláláig. A fejezetcímek kialakításában — több ízben is — a „színhelyeket”, a településneveket vettük alapul.

Hinni merem, hogy a könyv megnyeri az olvasó tetszését, s maradandó élményt fog jelenteni mindenki számára. Petőfi szelleme erre kötelez.

A szerző

Orbán Lajos tüzérparancsnok 1848–1849-ben

A dédapámat Orbán Lajosnak hívták, a kibédi Nagy Orbánok közül való volt. Azért hívták Nagy Orbánnak, mert a felesége Nagy Sára névre hallgatott. Úgy tudom, hogy 1819-ben született, mert amikor 1901-ben meghalt, akkor 82 éves volt. Kibéden járt iskolába, aztán katona lett, végezte a tüzériskolát Bécsben. Tiszti rangot kapott, tüzértiszt lett. Ugyi, csak azok mehettek tüzériskolába, akik arra valók voltak. Jól kellett tanuljon, tisztet nem akárből csináltak.

Bécsből hazakerült a falujába, s gazdálkodott. Sok földje volt, de nem volt földbirtokos. Volt négy gyereke, Lajos, Lidi, Balázs és Sándor. Ezek közül Lajos maradt a háznál, együtt gazdálkodtak, ott laktak az Orbán Lajos-portán, ahol most a ház üresen áll. A Falu patakán alul van. Megy kifelé az utca, a Simonfi-szoros, s ott van most is az a nagy ház, utoljára Orbán Mihályék laktak benne. Ezt már édesapám építette még legénykorában, aztán örökölte édesapám kisebbik testvére.

1848-ban jött a szabadságharc kitörése, s akkor a tartalékos tiszteket behívták katonának. Betették önkéntesnek, mert már harminc esztendő volt. De mivel sok volt a földje, köteles volt tartson magának tíz honvédot. Tartott is, olyan volt akkor a törvény. Hogy ezek közül hány volt a huszár s hány volt a gyalogos, azt már nem tudom. A forradalomkor bevonult katonának, mint százados. Végig százados volt.

Petőfivel Marosvásárhelyen találkozott, mikor Bem jött megint Erdélybe. Kezet fogtak, beszélgettek. Vásárhelyről mentek aztán Segesvárra. Segesváron már ott voltak az orosz csapatok.

Dédapám öt taracknak volt a parancsnoka. Öt ágyúnak. Az ágyút akkor taracknak hívták. Parancsnok volt, de tűzmester is. Az ágyúk, amit Vásárhelyről vittek, a császári hadsereg ágyúi voltak, azoké, akik kiléptek a hadseregből, s átálltak a forradalomhoz. Lehet, hogy Segesváron volt Gábor Áron-féle ágyú is, de nagyapám ezt nem említette.

Mikor felállították az ágyúkat, Bem apó, mert Bemet apónak nevezték, azt mondta dédapámnak:

— Lajos fiam, ott túl vannak a nagy fényes orosz tisztek — azt mondja —, fel vannak sorakozva, s azokra lőj.

Bem nem tudott magyarul, esetleg nagyon keveset, úgy mondták, hogy inkább lengyelül és franciául beszélt. A dédapámmal németül értekeztek, ugyi, dédapám beszélt a németet, Bécsben tanult.

Akkor tüzet vetettek, s megindultak a magyarok, támadtak. De a muszkák, vagyis az oroszok túlerőben voltak. Bem apó látta, rosszul alakult a helyzet, s kiadta parancsba:

— Fiaim, kitől merre lehet, meneküljetek, jönnek az oroszok és az osztrákok. A csata el van dőlve.

Dédapám is megsebesült, de csak könnyebben. Látta Petőfit, dobta el magától a sok iratot és a kitüntetések. Ezeket még Vásárhelyen (vagy Székelykeresztúron) Bem apó bízta rá, hogy ha megnyerik a csatát,

akkor osszák szét a magyar harcosok között. Petőfi látta a nagy kavarodást, s elszaladt a Küküllő felé. Fekete lájbi volt rajta, fehér gyolcsing. Hajadonfőtt futott, lobogott a haja. Többet nem látta senki. Egyik azt mondja, hogy el van temetve a csatatéren, másik azt mondja, hogy fogságba esett.

Én nem olvastam, csak hallottam a húgomtól, hogy van egy Petőfi-vers, egy töredék, amelyikben azt írta:

Mogorva Orbán ott áll a hídnál...

Mihelyt a csata elveszett Fehéregyháznál, ugyi, az élve maradt magyarok menekültek. Bem is menekült a vezérkarral. A dédapám is velük ment, így maradt életben.

Na, de közben, ahogy lejárt a csata, rengeteg magyar holttest feküdt a földeken. Ugyi, azokat másnap, harmadnap el kellett temessék. Gödröket ástak, s azokba hányták belé a tetemeket. Voltak köztük olyanok, akik még éltek, súlyos sebet kaptak, nem menekülhettek. Kiáltották:

— Ne temessetek el, mert még élünk!

De kegyelem nem volt. Mindenkit belehánytak a gödörbe, s felhalmozták földdel. Kik csinálták? Egész biztos, hogy a forradalom ellenségei.

Bem apó nem tette le a fegyvert. Még csatákat vívott. Összetoborozta az új sereget, s Szeben ellen vonult, el is foglalta. De másnap fel kellett adja. Mikor látta, hogy minden elveszett, akkor indult el Törökország felé. A dédapám nem tartott vele, valahol meghúzta magát, lemaradt. Hazakerült Kibédre.

Arról, hogy a dédapámnak lett volna valami bántódása a forradalom miatt, apám nem mondott semmit. Csak annyit mondott, hogy mikor volt a kiegyezés, 1867-ben, hát a dédapám kapott az államtól száz hold birtokot ajándékba. Mert hogy harcolt az 1848–1849-es forradalomban. Ugyanakkor a faluban voltak még 1848-as katonák, kapott mindenki két hold földet. A száz hold birtokkal méltatták dédapámat, hogy tüzértiszt volt, tüzerparancsnok a forradalomban, és tartott tíz honvédot is, akik vele voltak.

A kapott birtokot dédapám zsellérekkel, cselédekkel dolgozta meg. Rengeteg marhát kellett tartсанak, s egy másik dolog, amit apám mondott örökkéig: két pálinkafőző üst éjjel-nappal főzte a pálinkát. Mikor anyám odakerült, nyugodjék, még a pálinkafőzők működtek.

Aztán volt 1896-ban a jubileumi kiállítás, a millenium. Az én dédapámnak a fia elment Pestre feleségestől, Gergelyfi Jucival. Akkor még élt a dédapám is. Két hétig voltak Pesten. Felkínálták, hogy a sok birtok után vehetnek fel pénzt a bankból. Akkor, kérem szépen, mintegy húszezer arany koronát, pengőkoronát vett fel nagyapám, hogy itt Kibéden állítson be gyümölcsöst. Be is állította Deckásvölgyben, a másikat pedig Kevereg bükkiben. Ma a helyet úgy hívják, hogy Orbán pallaga. Tíz hold gyümölcsöse lett a családnak.

A dédapám, a 48-as öreg, 1901-ben halt meg, itt van eltemetve a kibédi temetőben. Úgy hívják a helyet, hogy az Orbánok temetője. Majdnem a tetőn van. Ahogy középtájon az út menjen ki, attól lefelé van a temetőnek ez a része. Kívül fenyőfák vannak. Na, azok

a fenyőfák pont behajolnak a sírokra. Van egy nagy, faragott kőből csinált sír, a Mátyus Balázsé, s rajta belül van a dédapámé. Oda van még Orbán Béla is eltemetve.

Fiatalabb koromban pontosan tudtam a sírkő feliratát. A sírkőre ez van felírva: Itt nyugszik az Úrnak egy jó öreg szolgája, Orbán Lajos, aki élt 82 évet, meghalt 1901 (itt nem tudom, melyik hónap hányadikán). Alája oda van írva: Hű neje, Nagy Sára, aki élt 80 esztendőt.

Édesapámat 1956. március 20-án temették el a dédapám mellé. Akkor Cifra János (Jancsi) volt a temetőpásztor. Leásott egészen a dédapám koporsójáig, Berecki Béla s Orbán Ernő volt vele. Látták, hogy a dédapám mellé oda van téve a 48-as csákója s a 48-as kardja. Megőrizte az öreg, egész a haláláig ügyelt rájuk.

(Orbán Zoltán 77 éves, Kibéd)

A szép szöveg adatközlőjével — bármi furcsa — az egyik kibédi pálinkafőzdében találkoztam. Magam segítettem Lakatos István sóváradi tanárkollégámnak a főzésben. Amikor megérkezett Orbán Zoltán bátyánk, arról kezdett beszélni, hogy az ő kibédi dédapja 1848-1849-ben tüzerparancsnok volt. Mindjárt „felvázolt” két-három mozzanatot az életéből, s megegyeztünk, hogy a teljes történetet hangszalagra veszem. Erre 2009. március 6-án került sor a lakásán, a felesége jelenlétében. Megszakítás nélkül, folyamatosan beszélt, helyen-helyen elérzékenyedett, örült, hogy én „ilyen régi-régi dolgokkal is” foglalkozom.

Megállapításaihoz, történetének epizódjaihoz itt most nem fűzök megjegyzéseket, de a további fejezetekben utalni fogok — mint forrásanyagra — az adatközlő „elszólásaira”. Egyetlen pontosításra mégis sort kell kerítenem. A temetőben megtaláltam az egykori tűzérparancsnok síremlékét (magassága 1 m 25 cm), s leírtam a teljes sírfeliratot. A ferde vonalak azt jelzik, miként helyezte el egymás alá a szövegrészeket a kőfaragó mester. Íme:

Itt / nyugszik / az Úrnak / egy jó öreg / szolgája /
Orbán / Lajos aki / meghalt / 82 éves / korába 1901 /
november 6.

Alatta a felesége sírfelirata, ugyanazon a kövön:

Itt nyugszik / Nagy Sára / meghalt 79 / éves korába /
1900. szept. 12 / áldás béke / legyen porán.

Mindkét szöveg nagybetűs, más szavakkal: nyomtatott betűs. A betűvonalak végét a legtöbb helyen meg is „talpalta” a mester, mondhatni: művészi értékű munkát végzett. A kőről rajzvázlatot készítettem.

Bereckről Marosvásárhelyig

Petőfi „Bemmel Berecken találkozott össze, július 25-én. Amikor az öreg kocsijából megpillantja a költőt, elkiáltja magát, s karját feléje nyújtja.

— Mon fils, mon fils, mon fils (fiam!) — ismételteti sírva, amiközben egymás nyakába borulnak és ösz-szecsókolódnak.

— Fia ez a generálisnak? — kérdi valaki a körülál-lóktól. A gyász és veszély pillanataiban meglett férfiak is elsírják magukat, ha kedves ismerősökkel találkoznak. A helyzet komoly. Az oroszok ellepték Erdélyt is. Bem épp itt Berecken kapja a hírt, hogy Szászrégennél megverték egy magyar csapatot, vágat hát oda az Erdővidéken át; viszi magával a költőt, akit ismét őrnaggyá nevez ki, állandóan maga mellett tart és — útközben Udvarhelyen főbe lövet egy idegen nyelvű honvédőrmestert, mert az nem hitte el, hogy a polgári ruhás fiatalemberben őrnagyot kell tisztelnie s kezet emelt rá. (...) 29-én értek Marosvásárhelyre” (Illyés, 442-443).

Most magát Petőfit szólaltatjuk meg, aki feleségéhez írt legutolsó levelében vázolta a berecki találkozást. Nyilván, Illyés megfogalmazása is erre a levélre vezethető vissza:

Maros-Vásárhely, júl. 29. 1849.

Kedves édes Juliskám, e szempillantásban értem ide hat napi szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok,

kezem úgy reszket, alig bírom a tollat. (...) Elmondom röviden utamat. Itt hallották (Kézdivásárhelyen), hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Bereck felé: ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázító proklamációkat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngetett négyezer orosz egy zászlóaljjal. Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágatott ide (Marosvásárhelyre) a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdő-vidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, míg a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? Ő tudja. (...) Bemmél Berecken találkoztam: megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát s kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, összeöleltük és csókoltuk egymást: „mon fils, mon fils, mon fils” — szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egressy Gábortól, hogy „fia ez a generálisnak?” Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaiabb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segédtsztnak; (német szövegrész következik, magyar fordítása:) Jelentse a hadügyminisztériumnak, de vigyázzon, hogy szó szerint: Szárnysegédem, Petőfi őrnagy, aki Klapka tábornok szégyenteljes bánásmódja miatt lemondott, ismét szolgálatba lépett (Eddig az idegen nyelvű szöveg). (...) Szopik-e még a fiam? Vá-

lasszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy megleljen. Csókolom a lelketeket és szíveteket miljómszor számtalanszor imádó férjed Sándor” (Petőfi, III. 632-633).

Marosvásárhelytől Székelykeresztúrig

„Bemnek az volt a terve, hogy az osztrákokat visszaszorítja Besztercére, aztán Lüdersz tábornok háta mögött elfoglalja Nagyszebent. Marosvásárhelyen azonban megtudta, hogy Lüdersz időközben felfelé indult a Küküllő völgyén, és bevonult Segesvárra. A segesvári térparancsnok, gróf Haller Ferenc őrnagy (...) nem fejtett ki ellenállást, csak visszahúzódott Székelykeresztúrra. Bem tehát megváltoztatta eredeti elhatározását, és úgy döntött, hogy a Vácmányon, Balavásáron, Kelementelkén, Erdőszentgyörgyön, Bözödön, a gagyi tetőn át sürgősen Székelykeresztúrra vonul. (...) Bem megtiltotta Petőfinek, hogy vele menjen. Nem volt egyenruhája, amit Vásárhelyen rendelt, az még nem készült el. Nem volt sem fegyvere, sem lova. Lovát — láttuk — Debrecenben adta el, amikor lemondása után nem volt miből élnie. Egressy nehéz szívvel vált el tőle. Együtt laktak (Marosvásárhelyen) a piactéren Görög Károly kereskedő és fiatal felesége, Ziegler Vilma vendégszerető házában. Nem messze volt tőlük Bem szállása a Teleki Domokos-féle házban, ott is többször látták őket” (Dávid — Mikó, 254).

Bem megelőzőleg csakugyan több alkalommal is járt Marosvásárhelyen. Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re* (Budapest, 1880) című könyvébe később belefoglalta a már özvegyé vált Görög Károlyné Ziegler Vilma levelét is:

„(...) Midőn Bem M.-Vásárhelyen átment, mindig egy-két gyógyhatású fürdőt készítettek számára, számos sebeire pedig tépést: Szebentől első visszajöttekor karján két új seb volt: mikor Piskiből jött fel, kis ujja volt elzúzva. Esténként késő éjfélig egy kerek asztal körül járkált, melyen Erdély térképe volt kiterítve, s melyet ő egészen beírt vonásokkal s jegyeivel. Mikor 1849. febr. végén Besztercéről megtérve másodszor ment Szeben alá, hosszasabban jegyezgetett a térképen, s magában e szókat mondogatá: »És mégis bevesszük! Be kell vennünk! Be akarom venni!... «” (564. old.).

Valóságalapja lehet annak is, hogy Bem „megtiltotta Petőfinek, hogy vele menjen”. A tábornok rendszerint távol tartotta a költőt a csaták tüzétől, gyakran futári feladatokkal látta el, óvni, védelmezni próbálta, mintha édes gyermeke lett volna. Most vásárhelyi lakótársát, Egressy Gábort idézzük:

„Bem őt (Petőfit) a maga törzskarába osztotta be, engem pedig Damaszkín ezredes mellé adott (...) Kértem őt (Petőfit), hogy kérje meg az öreget, vinne el engem is. „Hiába kérem, barátom — felelé — hisz engem sem akar vinni egyáltalában, hanem én nem bánom, én tőle többé el nem maradhatok egy pillanatra sem”.

Gyalokay Lajos „hűen írja le”, hogy 1849. július 30-án reggel miként „csatlakozott” a költő a négy kóberes szekérrel útnak induló vezérkarhoz:

„Ezen nap kora reggeli óráiban parancsolat szerint a vezér (Bem) szállásánál megjelenvén, ott már mindent becsomagolva, indulásra készen találtunk (...) ekkor

mindnyájan elindultunk, hogy az utcán sorba állított kocsikra felüljünk. Midőn saját alkalmatosságomra éppen elhelyezkedni akartam, észrevettem Petőfit, ki szemem keresőleg végigjártatva és kezével intve egyenesen felém tartott.

Hozzám érkezve, így szólított meg: „Pajtás, nekem azt mondták, hogy neked magadnak van kocsid, adhatnál-e nekem egy kis helyet?”

„Egész örömmel — felelém én, és ő be sem várva, hogy neki jobb oldalról helyet csináljak, bal felől a kocsira felpattant (...) (Bem) sokszor a legellenkezőbb tájról húzza össze csapatait, annyit azonban tudok, hogy Marosvásárhelyről most nem sokat, legfőljebb a Damaszkín hátráló dandárának egy részét viheti magával. A csapatparancsnokok létszámkimutatásai, mióta Brassó és Beszterce felől erősebben szorongatnak minket, csak gyéren és nagyon hiányosan érkeznek be”.

Petőfi tehát Gyalokay szekerén indult útnak Székelykeresztúr felé. Kővári László viszont azt írta, hogy a költőt Anton Kurz szekerén látta. Ki volt Kurz?

Bem szárnysegédje, német értelmiségi, aki 1848-ban a magyar forradalmi sereghez csatlakozott.

Orbán Lajos is megemlítette, hogy „... az ágyúk, amiket Vásárhelyről vittek, a császári hadsereg ágyúi voltak, azoké, akik kiléptek a hadseregből, s átálltak a forradalomhoz”.

Gyalokayt idézzük tovább:

„Délben — úgymond — Kelementekén özvegy Siménné úrnőnek ízléssel berendezett kastélyában állapodtunk meg, hol a vezért és tábornokát a művelt,

kedves háziasszony és úgy szépség, mint kellemekben egymással versenyző négy lánya igazán lelkes magyar vendégszeretettel és elbűvölő szívességgel fogadták. (...) Ebéd után azon rendben, mellyel jöttünk, elindultunk Kelementelkéről, és alkonyatkor minden nevezetesebb incidens nélkül Szitás — (most Székely) Keresztúrra érkeztünk, s ott az altábornagy vezérkarával együtt a Matskásiak ódon kastélyába szállásoltatott el”.

Az utolsó „éjszaka” Székelykeresztúron

„Ebbe az akkor harmadfél ezer lakosú városkába, Keresztúr fiszék központjába (...) érkezett Csekefalva felől július 30-án délután (Gyalokay szerint „alkonyatkor”) hangos éljenzések között Bem és vezérkara, aztán a serege. Ott volt már az ide rendelt szebeni és sepsiszentgyörgyi csapatok egy része. Lehetséges, hogy az éljenzésből Petőfinek is jutott egy-egy, de csak mint Bem kísérőjének, mert ezek a csapatok a költőt nem ismerték. Székelykeresztúr térparancsnoka báró Gamerra Gusztáv százados volt, a Matskási-féle udvarházban lakott, s itt rendezte be a vezér főhadiszállását, (...) a százados báró meleg ebéddel várta a neves vendégeket” (Dávid — Mikó, 260).

Az akkor történeteket az 1904-ben „kihallgatott” Sipos Sándor így örökítette meg (közölte Barabás Endre):

„A nagy honvédsereg érkezése napján, július 30-án, hetedmagammal ki voltam rendelve a Matskási udvarban elhelyezett térparancsnoksági iroda ajtaja elé. Körülbelül délután 2-3 óra között az akkori térparancsnok, báró Gamerra Gusztáv úr szóbeli rendelettel felküldött a piactérre, hogy Petőfi Sándor urat — aki bár katona, de mégsem visel csákót vagy sapkát, hanem közönséges kalapot és benne három szál nemzetiszínű tollút, göndör haja van, és kihajtott inggallért hord — instáljam meg szépen, hogy szíveskedjék hozzá ma délebedre lejönni, mert szívesen látja”.

„Mindez így történhetett — mondja Dávid Gyula — Mikó Imre — azzal a különbséggel, (...) hogy Zeyk Domokos küldte Petőfi után. (...) Tény az, hogy ebéd után Petőfi pár órára eltűnt barátai szeme elől (...) s Zeyk Domokos kíserte el a Gyárfás házba. A család távol volt, csak a bérlő, Varga Zsigmond fogadhatta a vendégeket” (Dávid — Mikó, 261 és 263).

Muszáj ifj. Varga Zsigmond kései vallomásából is idéznünk:

„Nyolc órakor már javában folyt a vacsora, melyen többen vettek részt. (...) Vacsora után (...) kimentek a kertbe, s ott letelepedtek a padokra igen vidám társalgás közt csakhamar énekre gyűjtottak (Bolyai Gergelyné rokonom és testvérem, Róza igen kellemes, szép hanggal rendelkezett), *A virágnak megtiltani nem lehet...* című dallal nyitva meg. Ilyen hangulatban maradt a társaság 12 óráig. 12 órakor mindenki távozott szállására” (Dávid — Mikó, 264).

Dávid Gyula — Mikó Imre joggal teszi fel a kérdést:

„Hol töltötte Petőfi utolsó éjszakáját?

Lengyel József doktor (...) úgy tudja, hogy a költő Varga Zsigmondnál hált a Gyárfás házban. Amikor a székeykeresztúri tanárok (...) kezdeményezésére 1928-ban a ház falába emléktáblát helyeztek el, arra csak annyit véstek: Ebben a házban töltötte utolsó estjét Petőfi Sándor 1849. július 30-án. Így igaz ez. (...) Valóban az történt, hogy csak Zeyk Domokos pihent le, hiszen nyeregben tette meg Vásárhelytől az utat. Petőfi azonban — ígéretéhez híven — még éjfél előtt elindult

a muzsika irányába a Csekefalvi utca és a piactér sarkán levő Szakál János-féle vendéglőbe — ez volt akkor a legelőkelőbb a helységben — ahol a tisztek nótáztak. (...) Vas József (jelen levő honvéd hadnagy, gyalogos tiszt) (...) Katonaköpenyben látta Petőfit, alatta civil ruha volt, a muzsikát hallgatta társaival. Keveset ittak, és beszélgettek.”

Út a csatatérig

„Nagy korán, még sötétben kezdték verni a dobokat, s a kürtök is megszólaltak. Bem ugyanis segédcapato-
kat várt, éjfél után egy órakor meg is érkezett a 27-es
zászlóalj négy százada Sepsiszentgyörgyről, s bizonyá-
ra azután határozta el, hogy megindul, mielőtt Lüdersz
eléje jönne. Megmozdult az egész kisváros. Többen bi-
zonyítják, hogy Petőfi szállására, a Gyárfás (házba fu-
tott); ahol csomagjai voltak, ott megreggelizett, elbú-
csúzott, s aztán a Keresztúr nyugati végén kijelölt gyü-
lekezőhelyre igyekezett, ahol Bem még egyszer meg-
szemléli csapatait” (Dávid — Mikó, 267).

Az idézett szövegből világosan kiderül, hogy Petőfi
azért (is) igyekezett reggel a Gyárfás kúriába, hogy a
„csomagjait” magához vegye. Joggal feltételezzük, hogy
akkor már nála voltak a Bem apó által rábízott okleve-
lek és kitüntetések, valamint más jellegű levelek. Látni
fogjuk, a későbbiekben egy sárga táskáról is szó esik:
ebben — főleg — írószereit és jegyzetfüzeteit tartotta.

Idézzünk tovább Dávid Gyula — Mikó Imre könyvé-
ből:

„Hajnali fél hatkor indult el a honvédsereg a seges-
vári úton Újszékely felé. (...) De Székelykeresztúr és
Héjjasfalva között még két község van; Alsóboldog-
falva és Újszékely (267 és 269).

Nos, Újszékelyről 1924-ben még jelentkezett egy
tanú, a 90 év körüli P. Buzogány János, aki szép, kerek
történetet mesélt el Máthé Sándor unitárius lelkésznek.
A szöveget Dávid Gyula — Mikó Imre megfogalmazá-

sában közöljük, mint olyan értéket, amelyről „...a Petőfi-irodalom eddig nem tudott”:

„Ama bizonyos július 31-én reggel egy szekér állt meg a házunk előtt (Újszékelynek Héjjasfalva felőli végén laktak). A szekérből leszállt három tiszt, s vizet kért. A fiatalabb, talán a kocsis, akit szintén tisztnek nézett, a két idősebbet százados és őrnagy úrnak szólította, a tisztek megvárták, amíg a csapatok mögött a por elszáll, s aztán utánuk indultak. Buzogány, aki akkor tizenhárom, tizennégy éves fiú volt, csak később, egy kép után tudta azonosítani a kecskeszakállas őrnagyot Petőfivel. (...) P. Buzogány János nyilatkozatával összhangban áll Dienes Andrásnak az a megállapítása, hogy Petőfi és Gyalokay az utolsó szekerek egyikével érkezett Héjjasfalvára, illetve Fehéregyházára” (Dávid — Mikó, 269-270).

Gyalokay így emlékezett vissza a költő öltözetére:

„Én nem tudom, hogy Petőfinek általában volt-e őrnagyi ruhája, mert én őt ilyenben sohasem láttam: hanem azt határozottan tudom, és bizonyítom, hogy egész felső öltözetét azon szerencsétlen napon egy vitorlavászonból készült blúz, mellény és nadrág, továbbá egy szürke köpeny képezte, fején egyszerű katonatiszti sapka volt, válláról pedig egy szíjon függő sárga bőrtáska lógott. Ebbéli állításom igazságáról, valamint arról, hogy Petőfi velem, az én kocsimban jött az ütközet színhelyére, tanúságot tehet Mütter Ferenc (...) ki „... századosi rangot vívott ki magának a 27-ik zászlóaljnál”.

Mütter teljes mértékben megerősítette a Gyalokay-mondottakat, csupán ennyivel toldotta meg állítását: „... úgy rémlik előttem, hogy oldalfegyverként kard volt nála”.

Dávid Gyula — Mikó Imre meg is jegyzi az általuk írt könyvben: „Petőfi öltözete egyébként az időjárásnak is megfelelt. Egész nap rekkenő hőség volt”.

Ide kívánczik Orbán Lajos megfogalmazása is, aki a menekülő Petőfi ruházatáról ezt mesélte családtagjainak: „Petőfi látta a nagy kavarodást, s elszaladt a Kükküllő felé. Fekete lájbi volt rajta, fehér gyolcsing. Hajadonfőtt futott, lobogott a haja. Többet nem látta senki.”

Hol állapotodott meg Bem serege, illetőleg Petőfi?

„Bem Fehéregyháza romjai körül, a dombokon foglalt állást. (...) Ahogy a csata, a csatatér is könnyen elképzelhető. Van egy széles, hosszú, buja-növényzetű folyóvölgy. Húzzunk bele hosszába egy folyót s egy országot. Tegyük ezekre három lakott helyet, egymástól, szemmel is látható távolságra, ebben a sorrendben: Segesvár, Fejéregyháza, Héjjasfalva. A soktornyú Segesvár a hegyre rakott középkori várával igen szép látvány messziről is. Az előtt áll fel Lüdersz. A magyarok Fejéregyháza előtt foglalnak állást, baloldalt egy hegyvonulatra, jobboldalt a folyóra, a Nagykükküllőre támaszkodva. Délután öt óráig ez a színtér. Azután helyeződik a falu mögé, majd Fejéregyháza és Héjjasfalva közé. Az országút Segesvár és Fejéregyháza közt csaknem nyílegyenes és egy szintű. Fejéregyháza után az út a hegyvonulat felé tart és némi ma-

gasságba jutva megkanyarodik, nyilván azért, hogy az ott csörgedező forrást — az ősi ivó- és itatóhelyet — érintse. Rögzítsük meg elménkben ezt az útemelkedést, ezt a kaptatót és ezt a forrást. A falutól körülbelül két kilométerre esik.

Az ütközet elején a költőt a falunak Segesvár felé nyíló végén az országút mellett látták. A leégett falu szélén egy sütőkemencén ült, zsebkönyvébe jegyeztett. Félóraig egy árokhíd karfáján könyökölt. Később a tűzerekhez ment...” (Illyés, 445-446).

Az ütközet — magyar szemmel

Lengyel József első levele a *Vasárnapi Újság* 1860. október 14-i, második levele ugyanott 1861. január 6-i számában jelent meg.

„Reggeli 7-8 óra között hallottuk az első előcsapati apró fegyvertüzelést, s közben egy előőrsön állott 6 fontos ágyú hangját. Nemsokára előszáguld egy csapat huszár, s a szokott formákban jelenték, hogy Fehéregyháza felső végén előbb néhány kozák, később egy század előőrsre bukkantak, a kozákok megfutottak, a gyalogságot részint levágták, részint elfogták, az ágyú pedig egyszeri tüzelés után elvonult. (...) Csakhamar leértünk Fehéregyházához, hol a csapatok felállítása után azonnal megkezdettük a támadást. (...) Ágyúgolyó érte el a kémszemlélő kozák tábornok Szkarjatyint. — Ezen jó előjel után a fiúk ingre vetkőzve kezdettek dolgozni ütegeik mellett”.

Gyalokay: „Nem volt nehéz eltalálni, hogy az oroszokat valami jelentőségteljes katasztrófa érte. (...) A riadó éljenek között előretörtető honvédek között mint futótűz terjedt el a hír, hogy ágyúgolyó által találva egy orosz tábornok esett el. (...) A hír nyilván igaz volt, hogy a lövésnek csakugyan egy orosz tábornok, gróf Szkarjatyin, Lüdersz 5-ik hadtestének tábornoki főnöke lett az áldozat”.

A magyar táborban is jelentkeztek az első rossz jelek. Erről Lengyel József így számolt be:

(Lengyel) „Szekerét a fehéregyházi határ felső részében, a poggýászszekerekhez állította, az egykori

szökőkutnál, s Göllner élelmezési tiszt lován ment be a faluba. (...) Utóbb odament (a fogadóhoz) a csatavonalból Dáné Károly tizenhét éves tüzértiszt, a elmesélte, hogy lövegei elrepedtek, lovát ágyúgolyó ölte meg, bátyja, János elesett, s ő hátrálni kényszerült. A fogadó udvara tele volt szekerekkel, ott volt Bem kocsija is, melyen Kurz reggelizett”.

„Azóta meggyőződött (Gyalokay) róla, hogy a székelgyűk, amelyeket Gábor Áron öntött, a gyors tüzeléstől megrepedtek vagy szét pattantak. (...) Az égiháború is akkor vette kezdetét”.

Hol tartózkodott Petőfi ezekben az órákban?

Lengyel József így vallott: „Délután négy óra felé a csata öldöklőbb kezdett lenni, a sebesültek szaporodtak. (...) Petőfi mellettem elhaladt, s a Fehéregyházán alól elfolyó patak hídjának karjához dőlt (a Sárpatakról van szó). Itt állott mintegy fél óráig elmerengve”.

Dávid Gyula — Mikó Imre így fogalmaz:

„Vannak azonban tanúk, akik Bem oldalán látták, s azt állítják, hogy ugyancsak biztatta a honvédeket. (...) Láttuk már Petőfit hat csatában — a segesvári volt a hetedik —, emlékszünk, hogyan tűzött össze a visszavonulást vezénylő Bethlen Gergellyel Vizaknán. Ezek után valóban nehéz elképzelni, hogy ne mozdult volna el a helyéről, s ne hangzott volna el ajkáról egy-egy biztató szó”. (...)

Mi történhetett délután, mikor már nyilvánvaló volt, hogy Kemény Farkas csapata nem érkezik meg Marosvásárhely felől, és az oroszok teljes erejükkel indíthatják meg a támadást?

Az országúttól délre, a segesvári erdő alján felállított cári lövegek egyre erőteljesebben kezdték lőni az országutat és a hídfőt, ahol Petőfi állott. Ezért hagyta ott a hidat s hátrált a kapuzábéig, s onnan figyelte az országút déli oldalán folyó hadműveleteket. (...) Petőfi nem vette észre, hogy a vész az országút északi oldaláról közeledik. (...) A lehúzott állszíjjal, előreszegzett lobogós pikákkal rohamozó kozákok elsodorták maguk elől a fejvesztett magyar gyalogságot. Lengyel József, aki addig Petőfi mögött állott, most átszaladt a Sárpatak hídján Segesvár felé. (...) Amikor elhaladt mellette, akkor hangzott el a kérdés és a felelet (...): „Mi baj, őrnagy?” Lengyel a tisztet és nem a költőt látta benne. „Potomság” — ezt így csak Petőfi mondhatta. Az utolsó valóban petőfis szólás, amit tőle feljegyeztek” (Dávid — Mikó, 280-281 és 282).

Még egy részlet Lengyel József írásából: „Csakhamar az egész arcvonal megfutott. Én rámutaték a bal-szárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét oda veté, szó nélkül megfordult, és futni kezdett. Én is csakhamar helyemre érve, lovamat kézügybe kapva, ráültem, és száguldottam. A hadsereg már mind elfutott volt, a tüzérség ágyúit odahagyá, s melyek a bal-szárnyra voltak állítva, a gyalogság egy részével az erdőbe menekültek”.

Fejezetünket a szerzőpáros „leírásával” zárjuk:

„Délután háromnegyed hat van. (...) Bem sebesülten ült a nyeregben s Bun és Héjjasfalva között nyargalhattott kísérőivel. Lovát ellőtték, kocsin ült, (...) kocsija feldőlt, rajta a pénztár, a díszkard, amivel megtisztel-

ték. (...) Az útszéli mocsárba veti magát. Szerencséjére az est beállt, a futókat leplével eltakarta, négy Vilmoshuszár visszajött, holttestét keresték, s őt találták meg. Így írja le Kővári” (289).

Az ütközet — orosz szemmel

Az alábbiakban néhány részletet közlünk A. A. Nyepokoicsickij: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel* című könyvéből (Budapest, 1999). Fordította és sajtó alá rendezte Rosonczi Ildikó, magunk a *Romániai Magyar Szó* 1999. július 28-29. és augusztus 3-i számaiban megjelent újraközlést hasznosítottuk.

A segesvár-fehéregyházi csata című fejezet elején a szerző vázolja, hogy 1849. július 29-én Lüdersz tábornok miként helyezte el csapatait Segesváron.

1849. július 31: „Reggel fél kilenckor előőrseinktől egy kozák azzal a hírrel vágatott be a városba, hogy az udvarhelyi úton élükön lovassággal tekintélyes ellenséges erők bukkantak föl. (...) A Segesvár és Fehéregyháza közötti térségen, az udvarhelyi út mentén kis mezőség terül el, amely a Küküllő és az országúthoz jobb felől csatlakozó erdős hegyek közé esik. A hegyekből egy patak folyik alá, amely közepén átszeli ezt a mezőt és a Küküllőbe ömlik. Az utat keresztező patakon egy híd vezet át. A Küküllő, az említett patak és az országút közötti mezőn olyan sűrű és magas volt a kukoricás, hogy az ulánusok dzsidájának a hegye sem látszott ki belőle. A falu felé a kukoricás ritkult. Az országúttól jobbra a tarlót gabonakeresztek borították.

Szkarjatyin tábornok rögtön előretolta a csapatokat a patakhöz. (...) Lüders tábornok a hegyről megszemlélte az ellenséges csapatokat és úgy találta, nincsenek sokan. Az volt a véleménye, hogy a marosvásárhelyi úton fekvő táborból nem szabad csapatokat ide áthozni,

mert a magyarok fő támadása onnan várható, az Udvarhely felőli előrenyomulás pedig csak félrevezető manőver. (...)

Bem a támadó oszlopot személyesen vezette, s ahogy áthaladt Fehéregyházán, a falutól balra felállított nyolc lövegből álló üteget, amelyet négy gyalogososzlop fedezett. Ezek az erők alkották hadközepét. Jobbszárnyára a lovasságot állította, balra pedig néhány zászlóaljat. Dél előtt fél tizenegy volt. Lüders tábornok Szkarjatyin vezérőrnagy társaságában a 7. könnyűüteg hat lövege mellett a dombon állt. (...) (Lüders) a csapatok irányítását Szkarjatyin tábornokra bízta, maga pedig (...) lejött a dombról. Ekkor szólaltak meg az ellenség ágyúi. Lövéseik a dombra irányultak, és a harmadik visszapattanó golyó összeűzta Szkarjatyin tábornok mellkasát. A tábornok lefordult a lováról. (...) Lüders visszatért az ütközet színhelyére. (...) Bem rohamra indította a domb és jobbszárnyunk ellen balszárnyának zászlóaljait. Itt szólaltak meg a pusák. (...) Jobbszárnyunk ellen a magyarok minden erejüket bevetették. (...) Négy óra tájban a 7. könnyűüteg löszere elfogyott. Lüders tábornok azonban nem sokkal azelőtt látva, hogy az ellenség a marosvásárhelyi úton nem támad, a 4. közepesüteget az ütközet helyszínére hozatta, amely rögtön fel is váltotta a 7. könnyűüteget. A lovasság megkezdte az ellenség jobbszárnyának az átkarolását. (...) Délután öt óra tájban (...) lovasságunk megrohanta a huszárokat és szétszórta őket. (...) Eddig védekeztünk, most egész vonalunk megindult előre. (...) A magyarok sorai rövidesen felbomlottak és rendezetlenül hátrálni kezdtek. (...) Ha Fe-

héregyházát megszállják, tartani tudták volna magukat, (...) a falut azonban gyalogságunk hamarosan elfoglalta. Fehéregyházán túl az ellenségén teljes zűrzavar lett úrrá. (...) Az üldözés Héjjasfalvánál, Segesvártól tíz versztá-nyira maradt abba, akkor, amikor már teljesen besötéte-
dett.

Az ellenség holtakban 1200 főt veszített. Több mint 500 foglyot ejtettünk, nyolc löveg, négy löszeres taliga, két zászló, egy csomó löfegyver és sok hadikészlettel meg egyéb személyes holmival megrakott szekér került a kezünkbe. Elfogtuk Bem kocsiját összes holmijával és levelezésével együtt. Bem, akinek a lába egy golyótól könnyebben megsérült, kocsin menekült, az általános futásban kocsija felborult, ő lóra kapva alig tudott elvágatni: az úttól balra a mezőnek vette útját, de belesett a mocsárba, ahonnan csak másnap reggel húzták ki és vitték Keresztúrra. A segesvári csatában az ellenségnek mintegy 10.000 embere és 12 lövege volt: ez utóbbiak közül nyolc a kezünkbe került, három pedig az ütközet alatt szétrepedt.

A mi veszteségeink a következők voltak: holtakban egy tábornok és 40 alacsonyabb rangú katona, sebesültekben 2 főtsízt és 165 alacsonyabb rangú katona. Zúzott sebet kapott 5 főtsízt és 33 közkatona. Szkarjatyin tábornok halála az egész különítményt mély szomorúsággal töltötte el. (...) Másnap teljes katonai pompával temették el Segesváron a görög templomnál a medgyesi elővárosban. (...) A hadtestparancsnok a vezérkari főnöki tisztet Nyepokojcsickij ezredesre, a főszállás-mesterre bízta. (...) Lüders tábornokot végig nyugodt-

nak láttuk, mindig határozottan intézkedett, és mesterien választotta ki a megfelelő időpontot a különböző fegyvernemek bevetésére.”

A leírtakhoz néhány megjegyzést fűzünk:

a) A visszaemlékező szerző pontos képet nyújt a „kis mezőségről”, amely a két támadó felet elválasztotta egymástól. Az „utat keresztező patak hídja” fontos szerepet kapott a magyar történelmi szakirodalomban is, valamint a Petőfi-kutatásban.

b) Szintén pontos tájékoztatást kapunk Bem hadseregének a térben való elhelyezkedéséről.

c) Bebizonyosodott, hogy az orosz Szkarjatyin tábornokot már a csata legelején találta érte, s ez a magyar tüzéség kiemelkedő teljesítménye volt. Most tudjuk: az egyik tüzérparancsnok a kibédi, Orbán Lajos volt, aki mondahösként ma is „él” a népi emlékezetben.

d) A csata sorsa délután öt óra körül dőlt el véglegesen, amikor az oroszok rájöttek: saját katonai létszámukhoz viszonyítva az ellenség csak „maréknyi”.

e) A közös veszteségek lajstroma is figyelmet érdemel: mi lett a „több mint 500 magyar hadifogoly” sorsa? Az orosz levéltárakból előkerült névsorban/névsorokban nem szerepel Petőfi neve. Vajon, teljeseek voltak-e a névsorok?

f) És végül: „az ellenségnek mintegy 10000 embere volt. Ó, ha ennyi lett volna!” Oláh Tibor: *Petőfi és Európa* című cikkében így fogalmazott: „A fehéregyházi csatatéren 2700 szabadságharcos küzd 16.000 muszka ellen” (In: Múzsza, *Népújság*-melléklet, 206. sz. 1995.

július 28.). Általában eme számadatok váltak — többé-kevésbé — általánossá a magyar történelmi szakirodalomban. Az orosz haderő számbeli túlsúlyát senki sem vonja kétségbe.

„A hősöket egy közös sírnak adják”

Az ütközet — magyar szemmel című fejezetünkben idéztük Lengyel József vallomásából azt a részt, amelyben Petőfi tartózkodási helyéről szólt: „Petőfi mellettem elhaladott, s a Fehéregyházán alól elfolyó patak hídjának karfájához dőlt”.

Az országot és a hídfő egyik fontos célpontjává vált az oroszoknak, a dzsidás katonák egyre közeledtek. Lengyel a menekülés mellett döntött, Petőfi „potom-ságnak” minősítette a veszélyt. Ugyancsak Lengyel — később — így nyilatkozott Petőfi elestéről: „A helyet, hol ez lehetett, megmagyarázva, bizonyos valék, hogy (a holttest) Petőfi volt, mert az alig volt száz lépéssel idebb, hol utolszor láttam. — Sírja felül is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hova 134 más pajtásával közös sírba temettetett.”

Kövári később német nyelven megjelent cikket tolmácsol, amelyben két holttestem leírását kapjuk. A második holttestemről azt írja, hogy a két falu között „mintegy fele úton” feküdt 3-4 ölnyi távolra az országúttól. Minthogy mellette iratok feküdtek, elrendelte azok felszedését. A halott hátán feküdt, halálát dzsidaszúrás okozhatta, mellén vértócsa volt. Amint leírja, a tetem középnapyságúnál kisebb és „sovány, sárgás arc-bőrrel, fekete bajsز hegyes szakállal feküdt előtte. Kabátja, csizmája hiányzott, rajta finom ing s fekete nadrág

volt. Az iratok szerint nevezetes katonai iratok voltak, köztük b. Kemény Farkas és b. Stein jelentése.”

Dávid Gyula — Mikó Imre megjegyzi, hogy Kővári a második tetem leírásakor nem említ „...egy, az azonosítás szempontjából döntő mozzanatot”: „Az utolsó papírok alatt azonban zsinigre fűzve babérkoszorúk és magyar rendjelek feküdtek” (292).

Láttuk, a kibédi Orbán Lajos tüzérparancsnok is említette, hogy a csatatéren látta Petőfit, „dobta el magától a sok iratot és a kitüntetésekét. Ezeket még Vásárhelyen vagy Székelykeresztúron Bem apó bízta rá. Illyés Gyula így örököltette meg a költő utolsó pillanatait:

„Valamicske remény a menekülésre az összeágyúzott falu és a dombok fölött kezdődő erdőbe nyílt, vagy oldalt a Fejéregyházára vezető út felé, de erre is, arra is csak a lovasok számára: a kozákok gyűrűje vilámgyorsan zárult. Tébolyult vérengzés kezdődött. (...) A költő, amikor a lovak már a sarkát taposták, szembe fordult az üldözőkkel. Sebét előről kapta” (Illyés, 447).

Dávid Gyula — Mikó Imre a legfőbb koronatanút is bemutatja:

„Osztrák részről August von der Heydte volt megbízva a közigazgatási teendők ellátásával, az orosz csapatok mögött (...) Az ő feladata volt a csata után a halottakat eltemettetni, a foglyokat átvenni, kikérdezni, osztályozni, irataikat megvizsgálni és jelentést tenni. Heydte az ütközet után fél órával járja be a terepet.” (Dávid — Mikó, 293).

Később, 1854. január 22-én Heydte írásbeli jelentést is tesz A magas cs. kir. Katonai és Polgári Kormányzóság Elnökségének, amely Budán székel. Jelentését Lugoson fogalmazta meg. Íme legfőbb „motívumai”:

„Azonnal, mihelyt a fölkelő sereg maradványai a bekövetkezett roham után a július 31-én Segesvár mellett vívott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozák rajok keltek át Fejéregyháza fölött a Küküllőn, s ily módon elvágták nagyon sok menekülőnek az útját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én, az országúton lovagolva, a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a szökökútnál, Fehéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszúrt felkelőtiszt mellett, ki már a nadrágjáig le volt vetkőztetve, több vérrel bemocskolt iratot láttam heverni, miket valószínűleg a kozákok találtak a tiszt kirablása közben, s megint eldobálták, minthogy rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, hogy meg kell nézzem az iratokat és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez, Kolozsvárról keelve, (...) s egyben megígéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a mellékelt hadiparancsban megjelölt csapattal Marosvásárhelyre fog érkezni. A halottól néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsinnegel összekötve. Valószínűleg ezt is a halottnál találták a kozákok, és a nagy sietségben megint elhullajtották.

A lelet, amelyből azt kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra bírt, hogy

közelebből szemügyre vegyem a holttestet, vajon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömrre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal. Nadrágja fekete pantalló volt.

Később tudakozódtam több felkelőtisztnél ezeknek az adatoknak a közlésem mellett ez után a személyiség után, és a legtöbb közülük úgy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt, kit az ütközetben még látták Bem oldalán, de akit az ütközet után senki többé nem látott” (Dávid — Mikó, 295-296).

Ez a Heydte-jelentés csak 1929-ben került elő a bécsi Állami Levéltárban.

Fölmerült az a lehetőség is, hogy Petőfi holttestét külön, esetleg másodmagával hantolták el, ugyanannak a pataknak a martján, ahol a nagy közös sír található. Ezt az is valószínűsítheti, hogy azokon a helyeken, az „útvonalon” halott alig volt.

„Egyelőre az ásatások sem vezettek eredményre” — jegyzi meg Dávid Gyula — Mikó Imre (301).

Bem a fehéregyházi csata után

Utaltunk már a marosvásárhelyi özv. Görög Károlyné Ziegler Vilma levelére, amelyben Bem és Petőfi városhelyi szálláshelyeiről írt. Bem a fehéregyházi „váltásos csata után” újból Marosvásárhelyen termelt. Ott időzését így örökítette meg a „kitűnő honleány”.

„Bem ismét M.-Vásárhelyre jött: most a Zeykháznál volt szállva, de csak fürdőt vett, keveset pihent, segédtsíjének meghagyta, hogy korábbi házi asszonyát kérje meg, készítsen neki nemzeti színű szalagból egy csokrot, mit az izgalomtól reszkető kézzel készített el, s midőn neki átadta, Bem e vigasztaló szókat intézte hozzá: »még nincs egészen elveszve a jó ügy!«” (Jakab, 365).

Ugyancsak Jakab Elek veti papírra a következő sorokat: „Bem július 31-iki segesházi veszített véres csatája kedvezőtlen hatását még véresebbel kívánta jóvá tenni. Csodálatos ember! Valódi talány a háborúk történetében! Júl. 31-én szétvert seregét aug. 2-án már újra szervezte, s azonnal indult a legváltásosabb új csatára — visszavételére N.-Szebennek, melyet — nagy bosszúságára! — 360-ból álló helyőrsége 16-17000 orosz-nak csata nélkül engedett át, a miért parancsnokát hadi törvényszék elé állíttatta. M.-Vásárhelyen gyűjtötte össze rendelkezés alatt álló csapatait: aug. 3-án Gálfalván, 4. Pocsfalván át gyorsan N.-Szeben felé indult, 5-én reggel Szelindeken törzstiszteivel haditanácsot tar-

tott, (...) a csapatok létszámát számba véve 5071 jött ki, köztük 660 huszár, melynek főparancsnokává Horváth Ignácz őrnagyot tette. (...) Bem felvidult lovassága tekintélyes létszámán s megjegyzé: Ma a lovasság fog dönteni. A harci rend megállapítása után a győzelem esélyeiről lévén szó, Horváth megjegyezte, hogy a ki a mai napot átéli, az Nagy-Szebenben fog vacsorálni. Hiszi-e ön? — kérde Bem. — Igen, felelé Horváth, ha Lüdersz tábornok közben meg nem támad. Ha megtámad, őt is megverjük — felelé Bem. (...) Bem a csatát 8000 emberrel szemben vívta, oly elkeseredetten, hogy az inkább orosz vérfürdőnek volt mondható, s vége Szeben bevételé lett, melyet azonban a más nap, aug. 6-án Lüders 12000 emberével megszorodott oroszok épp oly magyar vérfürdővel vettek vissza, Horváthot egy kartács darab lábán megsebesítette, Bemet Iszender bey, más néven gróf Ilinszky vitézsége mentette meg. Innen Szász-Sebes felé hátrálása közben Kossuth kormányzó által Temesvárra rendeltetett” (559-561).

Nos, a kibédi mondaszövegünk hőse, Orbán Lajos, itt, Szebennél maradt le Bem seregétől. Mint Fehéregyházán sérülést szenvedett tüzérparancsnok, nem vállálhatta tovább a küzdelmet. A lelkiismerete tiszta lehetett: 30 esztendő önkéntesként megtette, amit a sors rá szabott. Volt miről mesélnie hosszú élete során (82 évet élt) gyermekeinek, unokáinak.

És Bem apó szervezte, toborozta újra meg újra a hadseregét, verekedett a magyar forradalmi ügyért, míg „Görgey a döntő temesvári csatából is elkésvén — letette a fegyvert, Kossuth pedig világgá bujdosott” (Illyés, 450).

Úgy ildomos, hogy Bajor Andor soraival zárjuk. Petőfi kapcsán írta: „Erkölcse olyan hagyományos, mint a tízparancsolat. (...) Aki nem merít hitéből, tisztességéből és elvi szilárdságából — az a pillanatban tűnhet korszerűnek, de a jövő számára menthetetlenül elvész” (Bajor, 30).

Irodalom

BAJOR Andor

1973 *A költő időszerűsége*. Igaz Szó, XXI. évf. 1. sz. január.

BARABÁS Endre

1904 *Petőfi utolsó huszonnégy órája*. Vasárnapi Újság, július 24. Ő közölte Sipos Sándor és Duka János nyilatkozatát is.

DÁVID Gyula — Mikó Imre

1972 *Petőfi Erdélyben*. Bukarest.

EGRESSY Gábor

1851 *Törökországi naplója*. Budapest.

1860 *Arany Jánoshoz írt levél* (1850. szeptember 23.). Vasárnapi Újság, november 4.

GYALOKAY Lajos id.

1897 *Segesvár és Petőfi. Hazánk*. Dávid Gyula — Mikó Imre a szerzőnek azt a levelét hasznosította, amelyet gr. Haller Józsefnek írt. A Haller-hagyatékban található. Lásd bővebben Dávid — Mikó, 312. old.

ILLYÉS Gyula

1972 *Petőfi Sándor*. Bukarest.

JAKAB Elek

1880 *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Budapest.

KÖVÁRI László

1861 *Erdély története 1848–49-ben*. Pest.

1888 *Nyílt levél*. Petőfi Múzeum. 2. szám.

LENGYEL József dr.

1860 *Levele Petőfi haláláról*. Vasárnapi Újság, október 14. Utóbb több levele illetve cikke is napvilágot látott.

NYEPOKOJCSICKIJ, A. A.

1999 *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel.* Fordította és sajtó alá rendezte Rosonczai Ildikó. Budapest. Magunk a *Romániai Magyar Szóban* megjelent utánközléseket használtuk: július 28-29-i és augusztus 3-i számok.

PETŐFI Sándor

1955 *Petőfi Sándor összes művei.* I-III. kötet. Versek. Prózai és drámai írások, levelek. Sajtó alá rendezte Pándi Pál. Budapest.

TARTALOM

Előhang 5

Orbán Lajos tüzérparancsnok
1848–1849-ben 7

Berecktől Marosvásárhelyig 13

Marosvásárhelytől Székelykeresztúrig 16

Az utolsó „éjszaka” Székelykeresztúron 20

Út a csatatérig 23

Az ütközet — magyar szemmel 27

Az ütközet — orosz szemmel 31

„A hősokeket egy közös sírnak adják” 36

Bem a fehéregyházi csata után 40

Irodalom 43

ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ

A könyv szerkesztője: BEKE SÁNDOR

Nyomdai előkészítés:

Erdélyi Gondolat Könyvkiadó

A szerkesztőség postacíme:

535600 Székelyudvarhely, Tamási Áron u. 87

Telefon/fax: 00-40-266-212703

E-mail: egk@freemail.hu; egondolat@yahoo.com

ISBN 978-606-534-013-8

www.erdelyigondolat.ro

Készült az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó Nyomdájában,

Székelyudvarhelyen

Felelős kiadó Beke Sándor igazgató

Képmelléklet

**Petőfi Sándor hiteles arcképe
(dagerrotípia)**

**Petőfi Sándor búcsúja a szülői háztól
(Munkácsy Mihály festménye)**

Neureti dal.

Galpore, magyar, ^{his a kora!} ~~mit vagy te?~~ ^{1/2}
 De az én, most vagy jóka!
 Károl legyint vagy rabarot?
 Er a ténbél, váladfscator! —
 Ot magyarot ifjen íre
 Effikünk,
 Effirand, hogy rabor korább
 Kém lettink.

Kabot v. Turk m. tan - ige
Käskvottat väprik,
Kik fra adven illet hettat,
Kofasv. then nem mygkhatmal.
A mazzan? :/:

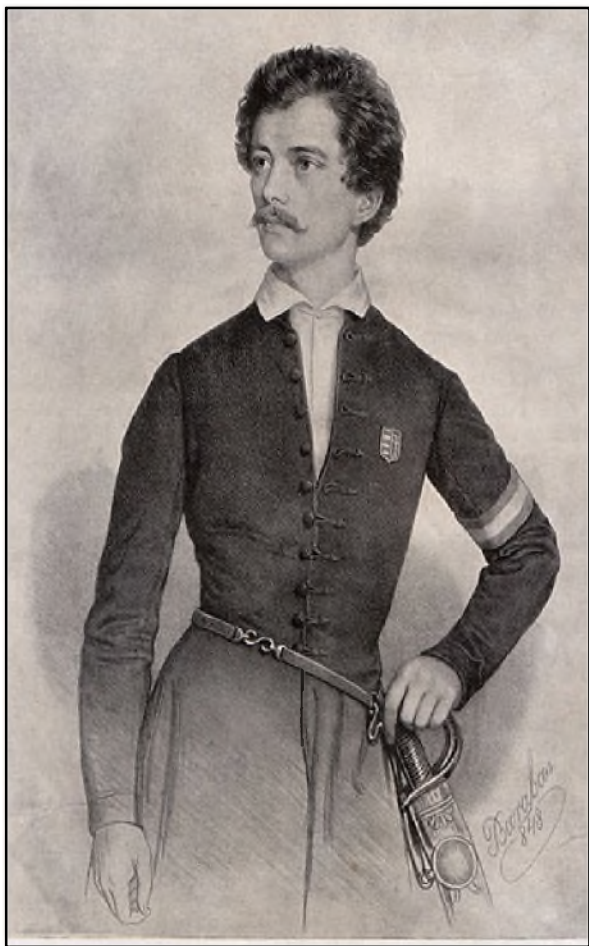
Schonnai bitang umbel,
 Ti mof, ka hell, halni "cu mas",
 Kiner aigall rong elite,
 Kuid a hara bestu sen.
 /:

Fingesebb a lámnál a kard,
Jobban illeszk a kard,
E' mi meg is lámnak hordunk!
Ide vehet, négi kardunk!

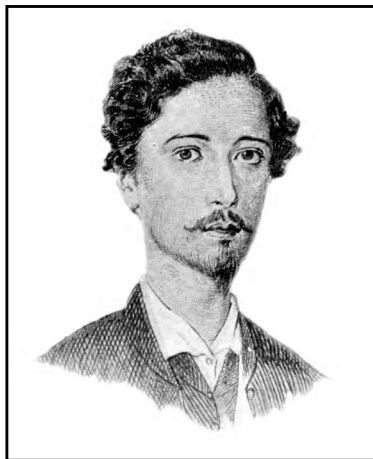
A magyar népi megint szép lesz.
Mélyi szép nagy kőröslő,
Kőit sok kender, csapardó,
Leművel, szalattal.

Hol finjant dumborinak,
Unvornak labornak
Es aldi inatag mellest
Kondak el flent nevinet.

R. F. F. F. F.

**Petőfi 1848-ban
(Barabás Miklós litográfiája)**

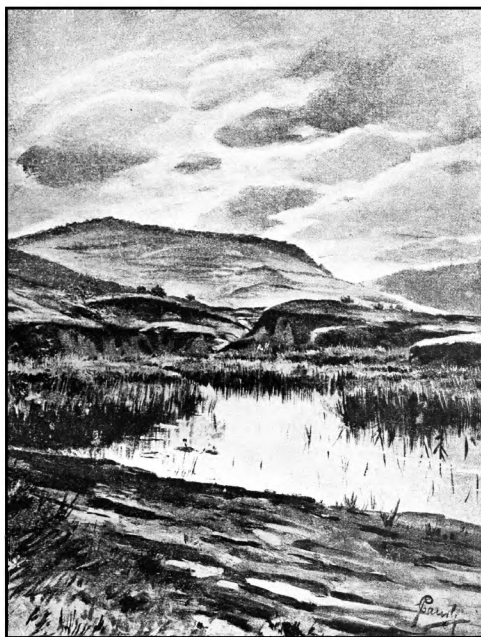
Székely Bertalan: Petőfi arcképe (1849)

**A marosvásárhelyi ház, ahol Petőfi Sándor
utolsó napjaiban volt megszállva**

**A segesvári völgy keletről nézve
(Korabeli rajz)**

Pauer Géza: A segesvári csatatér részlete

**Petőfi a katonák között
(Zichy Mihály litográfiája)**

Bem József
 (Illusztráció a *Vasárnapi Újság*
 1869. január 17.-i számából)

Petőfi rajza Bemről

Madarász Viktor: Petőfi halála

Lotz Károly: Petőfi halála

